

Albert Marenčin – stretnutia bez návratov

Viera Žemberová (Prešov)

Neodvolateľné udalosti ľudského života spôsobili, že sa už s Albertom Marenčinom nestretneme na slove pri žiadnej ním, či vôkol neho iniciovanej spoločenskej, kultúrnej udalosti, teda na stretávke blížencov v umení. Budeme však spomínať na vyhľadávané stretnutia, ktoré sa spájajú natrvalo s jeho vľúdnosťou, všestrannosťou, odbornosťou, rozhladenosťou či spomienkami na to, čo prirodzene uplynulo, alebo nezvratne odchádza do spoločnej histórie: s ním a aj s jeho generáciou tvorcov, umelcov a súčasníkov.

Osobnosť Alberta Marenčina (26. 7. 1922 Bystré nad Topľou – 9. 3. 2019 Bratislava) prečnieva ponad desaťročia dvoch storočí do európskej kultúry a umenia, do viacerých, v slovenskom kultúrnom a tvorivom kontexte, jedinečných podôb.

Všestrannosť Alberta Marenčina zaznamenávajú, rozčleňujú a komentujú bio-bibliografické súpisy a autorské heslá, monografické zábery s dôrazom na tvorivú jedinečnosť, na jeho otvorenosť voči podnetom a svojskému nazeraniu na celosť a výrazovú zovretosť jeho členitej tvorby, v ktorej nechýba publicistika a rozhovory venované jemu, či vznikajúce s ním, tie sa sústreďujú na autorovu prózu, poéziu, esejistiku, na dramatickú literatúru a literatúru faktu, na filmovú scenáristiku či na rozhlasovú tvorbu, na umelecký preklad, výtvarnú tvorbu, popri spomenutom na pozoruhodné rozpomienky *Zo zápisníkov 1968–2008* (2011), na *Kacírske myšlienky a nevšedné príbehy* (2016), či na rozhovory s Olegom Pastierom zverejnené v *Nezabúdani* (2004).

Albert Marenčin spojil posledné desaťročia svoj zaniatený vzťah ku knihe a umeniu s profilovaním vydavateľstva Marenčin PT od jeho počiatkov, ale sústredene a s prienikmi do biografie sa vyrovnával aj s tým, čo utváralo podložie jeho osobného a profesijného života spojeného s francúzskou spoločnosťou, literatúrou a umením, so surrealizmom, s oceňovanou aktivitou v československej surrealistickej skupine, s jeho členstvom v paťafyzickom kolégiu v Paríži, s kontaktmi či osobnými väzbami na dianie v českej a slovenskej kultúre, na výraznú a zvlášť invenčnú prítomnosť v konkrétnom spoločenskom a kultúrnom čase. Nezvyčajná intenzita a šírka Marenčinovho tvorivého a všestranne rozvinutého kultúrneho záberu mu vyniesla viacero uznání, ocenení a vyznamenání, v ktorých sa uchová nielen rozpomienka na umelca, ale azda väčšia to, čím zostáva natrvalo medzi nami napriek plynúcemu času.

Na počiatku nič nebráni tomu, aby sa spojilo Marenčinovo rané sprítomňovanie sa v tvorivom prostredí s ním vyslovenou takmer sentenciou, „*nevedel som, čo je umenie, robil som jednoducho to, čo mi robilo dobre*“. Ak dôverujeme časti „*robil som jednoducho to, čo mi robilo dobre,*“ potom niet prekážok, aby sme porozumeli tomu, čím naplnil ako umelec a talentovaný, nezvyčajne rozhladený človek svoj osobný a profesijný čas, čo premyslel, videl, odmietol, vykonal, komentoval a objasňoval prostredníctvom umenia sebe aj svojim

súčasníkom. Osobne plynúci čas aj dynamika spoločenských dejov, zručnosť a schopnosť rozprávať zaujímavo a s rešpektom zotrvala svojou podstatou pevne voči faktom aj reáliám, a tie utvárali Albertovi Marenčinovi jeho nazeranie na umenie a na individuálny, zvlášť spoločenský obsah života, čo sa uchovalo predovšetkým v esejistickej a autobiografickej spisbe *Ako som sa stretol s niektorými pozoruhodnými ľuďmi* (1993), *Nezabúdanie. Moje malé dejiny* (2004), *Čo nevošlo do dejín* (2012), naposledy do textu *Horká chuť storočia* (2018).

Spomedzi dotykov s tematickými a výrazovými makrobodmi a rozvinutými blokmi z autorských a tvorivých dejín Alberta Marenčina hodno pripomenúť, že nimi zosobňuje druhý možný postoj i prístup k takej situácii, keď tvorivý subjekt vytlačila moc na okraj aktívneho spoločenského života, ale jeho tvorba si utvára komorné podmienky na budúcnosť ako spôsob na vyjadrenie hodnoty svojho poznania a vedenia zachyteného v slove alebo v inom umeleckom artefakte. Marenčinovu literárnu tvorbu v čase samizdatu zverejňuje knižné dvojvydanie poézie s názvom *Nikdy* s podtitulom „Spovede a vyznania“ (knižne 1984, 1996) a *Návraty na Muráň* s podtitulom „Samizdaty a texty zo šuplíka“ alebo „Eseje“ (knižne 1987, 1996). Marenčinove texty vo vydaní *Nikdy, Návraty na Muráň* vznikli ako súbor autorskej poézie a literárnovedný výklad surrealizmu aj s opakovanými náčrtmi na jeho vývinové, javové a pojmové „definovanie“ s poučeniami, osobnou skúsenosťou podporenými portrétmi autorov francúzskeho a českého surrealizmu prvej polovice 20. storočia. Natrvalo ich spájajú intímne profily deviatich stúpcov Surrealistickej skupiny v Československu (*Surrealistické tablo*, s. 183–213) a komorný memoár, ktorým otvára Albert Marenčin biografiu svojho detstva. Vydavateľský zámer a dvojvydanie *Nikdy, Návraty na Muráň* vytvoril zovretý látkový a tematický celok, čím vydavateľ rešpektoval osobný čas, empiriu tvorcu a autentický vklad autora do dejín umenia, do vedy o umení a predovšetkým do tvorby surrealistického artefaktu. Marenčinova rozvážna, systematická, poučená, na detail problému sústredená tvorba je profesionálne vyhranená svojím nazeraním na podstatu sprostredkovanej témy, ňou sa osobnosť tvorcu a jeho prijímanie skutočnosti dotvára na sugestívnu a osobne vyhranenú intelektuálnu výpoveď, ktorá sa dôsledne pridrižiava plynúceho času a jeho obsahov. V osobnom čase Alberta Marenčina všetko, čo sa ho dotklo tak, že si ten okamih uchoval, je zanesené do jeho osobnej pamäti: napája sa na rodisko, rodičov, detstvo. Istota osobnej (intímnej) pamäti, ktorá sa v skutočnosti stala ústrednou a jedinou témou Marenčinových samizdatových textov *Nikdy, Návraty na Muráň* si dôsledne zachováva komornosť na jednej strane, aby na tej druhej strane sa atmosféra výpovede napojila na jeho emócie, a tie sú číre a jednoznačné. To nimi sa vracia do regiónu a k svojej rodine, pritom sa nebráni pri sebareflexii spontánnych emócií (matka, otec), prvým záujmom (čítanie – Nadja), ani pripomenutiu si pre neho podstatných osobností (strýko, žena), ba ani dejov, či už dobrých, ale ani tých nedobrych (Paríž, Slovensko), ktoré patria do pevného podložia jeho privátnych dejín. Z odstupu prirodzenej osobnej zrelosti a v čase vnútenej straty spoločenskej identity si Albert Marenčin bez egoistického gesta a pátosu kladie otázku, kto som?, čím i takto vymedzuje náročnú trasu svojej životnej a profesijnej cesty (domov, vina, detstvo, sebazpoznanie, úzkosť, láska, revolúcia...), aby v kontexte európskej literatúry objasnil svoje dozrievanie, poéziu a postupne utváral svojskú koláž zo vzťahu k európskemu sur-

realizmu od jeho genézy až po artistné výrazové vrcholy vo vývine umenia a surrealizmu ako metódy i názoru v dialógu André Breton a Vítězslav Nezval, Karel Teige a Vratislav Effenberger. Marenčinovo povedomie o sebe precizujúce jeho subjekt na poste umelca a intelektuála (vie, kam patrí) koná tak, že upozorňuje na okolnosti, ktoré ho formovali zložito a nie bez problémov. Pre rolu narátora sa rozhodol v memoárovej časti, ako sprievodca sa prejaví v literárnovedných a umenovedných pasusoch, aby osobným poznaním, videním, výberom, hodnotením prinášal v syntéze ako následok ponuky a sprostredkovanie spôsobu, výkladu, kontextu pri objasňovaní vnútorných väzieb aj ako intelektuálnu obranu či obhajobu toho, čo určovalo smerovanie slovenskej kultúrnej politiky, literárnej vedy aj umenovedy v čase a súvislostiach ním tematizovaných a znova raz, za zložitých okolností, prenechalo aj jemu pôsobisko medzi „bielymi miestami“ skutočnosti. Tenzia medzi spisovateľom Albertom Marenčinom a ideológiou povojnovkej slovenskej spoločnosti, aj eo ipso, ale predovšetkým s mechanizmom kultúrnej praxe zasiahla popri ňom aj ďalších súčasníkov, Ivana Kadlečika, Pavla Hruža, Milana Hamadu, Júliusa Vanoviča aj ich druhovo rozličné literárne i odborné práce a osobité autorské dielne, ktoré neznehodnotili (azda naopak) ani dlhé roky na okraji literárneho vývinu, hoci tie roky zostanú natrvalo medzi stratami ich osobných, autorských a spoločenských dejín.

Publikácia Alberta Marenčina *Čo nevošlo do dejín*¹ má primárne dedikačné poslanie² autora, ale aj *Doslov o nezabúdaní ako tajomnej práci pamäti*³, v ktorom sa zvyrazňujú v čase (pamäť) neuralgické body zo života a tvorby výnimočnej osobnosti slovenskej kultúry 20. storočia. Tá sa naďalej žánrovo úspešne odvíja od esejistiky, autobiografického podložia textovej tvorby po genologicky otvorené výzvy literatúry aj v tvorbe textov pre iné tvorivé médiá a vrcholí odkazom na „ideálnu knihu, akýsi cakumprásk denník, intímny zápisník, postrehy, úvahy, opisy prežitých aj vymyslených príbehov, fotografie, kresby, obrazy, doklady, opisy, listy a popri vlastných aj výpisky z kníh iných autorov [...]“⁴.

Autorom zamýšľané a uskutočnené vydanie publikácie *Čo nevošlo do dejín* možno prijať ako dôvetok k plynúcemu času, ale aj ako exkurziu do zákutí tvorby, osobností, umení, čo v prípade Alberta Marenčina treba interpretovať predovšetkým ako intenzívne zužitkovaný návrat, či ako podnet doplniť svoje záznamy o jedinečné personálne spojenia uchované v jeho pamäti s Dominikom Tatarkom, Karolom Baronom, Leopoldom Laholom, Elom Havetom, Egonom Bondym, Almou Münzovou, Ludvikom Švábom, Ivanom Mojíkom a ďalšími. Marenčin spomínaním na spoločné aktivity zvyrazňuje v jeho umeleckom živote a tvorbe nielen tvorivé osobnosti, ale neuhol vo svojich spomínaniach ani pred návratmi k činom, ktorými upozorňuje na významné udalosti z osobného a umeleckého života, veď premýšľa o zložitosti sveta umenia, a tie pripomenie ako napätie všedných i výnimočných dejov v úvodnej kapitole *Moje zlaté šesťdesiate*. Albert Marenčin vypovedá s pokorou o tom, čo bolo a kto pri tom s ním bol, i týmto prístupom k minulosti

1 MARENČIN, Albert: *Čo nevošlo do dejín*. Bratislava: Marenčin PT, 2012.

2 MARENČIN, Albert: Op. cit., 2012, nečíslovaná strana: „Osobitné poďakovanie za prípravu a vydanie tejto knihy k mojej deväťdesiatke synom Martinovi a Albertovi a kolektívu vydavateľstva Marenčin PT.“

3 MOJŽIŠ, Juraj: *Doslov o nezabúdaní ako tajomnej práci pamäti*. In: MARENČIN, Albert: Op. cit., 2012, s. 261–266.

4 Prevzaté z MOJŽIŠ, Juraj: Op. cit., 2012, s. 265.

nezaprie v sebe renesančnú osobnosť v umení, ale ani mravný aj existenčný pretlak prežitého v osobnom a umeleckom živote z toho, čo po mnohé roky zostávalo zamlčované, a to ho viedlo k spomienkam a návratom do času od mladosti až po aktívne žitý zrelý vek. Najskôr preto oživoval svoju pamäť rozličnými žánrami v publikáciách *Návraty na Muráň, Nikdy, Zo zápisníkov 1968–2008, Dezertéri ako ľudský faktor*⁵. Pre literárnu históriu sa Albert Marenčin stal vzácnym a sofistickým pamätníkom osudov slovenského a československého surrealizmu (Vratislav Effenberger).

Ranej časti svojho literárneho života a jeho dôvetkom sa venuje v *Návratoch na Muráň* a v súbore *Zo zápisníkov 1968–2008* a naznačuje, popri inom, ako ním rekonštruovaný literárny pohyb znova aktualizoval kultúrny a literárny život na konci minulého storočia a čím ho sám rozvinul do osihotených, ale jestvujúcich kultúrnych podnetov. Marenčinove „rozprávania“ o tom, ako to bolo a čo z toho vzišlo, si osvojili v „rozpomienkovej“ forme výraznú literárnu formu, spojili sa s estetickým a poznávacím zážitkom, užitočnú, nementorujúcu noetiku rokov „v škole života“, väčšmi však zo spomínaní na tých, ktorí vstupovali do školy „jeho“ občianskeho i tvorivého života. Albert Marenčin realizoval zámer, s ktorým si ich pripomína a vydáva kultivované osobné výpovede; pritom ide o precízne a na podloží faktografie o vzácné, predovšetkým autentické a potrebné svedectvo pre literárnu históriu a dejiny národnej kultúry v ich šírke a jedinečnosti.

Prítomnosť Alberta Marenčina⁶ obohacovala reálny kultúrny život posledných desaťročí každým jeho autorským titulom⁷, spresňovala detailom a faktorom slovenskú kultúrnu pamäť o to, čo si sama z rozličných príčin neuchovala, alebo nedocenila v krušných dobách ako svoju povinnosť: popri úsilí prežiť, uchovať pre budúcnosť tie deje, ktoré podnecovala reálna spoločenská prax. Jeho kultúrna pamäť má osobné rámcovanie, ale prináša zvnútra literárneho, umeleckého a kultúrneho života poznanie, bez ktorého sa len ťažko možno zodpovedne prihovárať súčasnosti a budúcnosti. Pre Marenčinovu prítomnosť v kultúrnom živote nedávnej minulosti má zmysel uplatniť sentenciu, bez minulosti niet prítomnosti, ale ani budúcnosti. Takú ambíciu majú jeho *Kacírke myšlienky*⁸ zosúladené s prózou Rudolfa Slobodu *Oretea* a filmovým scenárom Alberta Marenčina na jej motívy s pomenovaním *Filmová dráma O láske a smrti*⁹. Obidve knižné práce sú užitočným otváraním pracovných a osobných zásuviek, ktoré sú návratom do Marenčino-

5 Albert Marenčin (1922–2019): „*Nikdy bol vydaný roku 1984 a Návraty na Muráň roku 1987*“. *Zo zápisníkov 1968–2008*. Levice: KK Bagala, 2011. MARENČIN, Albert: Op. cit., 2012, s. 266.

6 Anotované z prebalu publikácie *Kacírke myšlienky* (2016): Albert Marenčin (1922–2019): spisovateľ, básnik, surrealista, filmár, dramaturg; vyštudoval bratislavskú filozofickú fakultu; v roku 1944 sa zúčastnil v SNP; po vojne pracoval v Národnej obrode; pokračoval v štúdiách v Paríži; od konca štyridsiatych rokov do roku 1972 pracoval v Československom štátnom filme, po prepustení z politických dôvodov nemohol publikovať; do roku 1987 pracoval v Slovenskej národnej galérii; bol členom patafyzického kolégia v Paríži a československej surrealistickej skupiny. Iné autorské heslá pridávajú k aktivitám A. Marenčina i tieto: kolážista, esejista, výtvarník, prekladateľ, kritik.

7 Z prác Alberta Marenčina, ktoré vstúpili do literárnej a kultúrnej biografie slovenskej spoločnosti *Nikdy a Návraty na Muráň* (1996), *Nezabúdajme. Moje malé dejiny* (2004), *Zo zápisníkov 1968–2008* (2011), *Čo nevošlo do dejín* (2012).

8 MARENČIN, Albert: *Kacírke myšlienky a neušedné príbehy*. Bratislava: Marenčin PT, 2016.

9 SLOBODA, Rudolf: *Oretea*. MARENČIN, Albert: *Filmová dráma O láske a smrti*. Bratislava: Marenčin PT, 2016.

vých dávnejších rokov, do čias prežitých v štyridsiatych rokoch v Paríži, pripomenutie si Prahy a jej povesti o večnom Židovi a vyznanie sa z umeleckého vzťahu k Appolinairovi; tak pôsobí v *Kacírskych myšlienkach* časť *Rozlúčka s minulosťou*¹⁰. Paríž ožil v *Kacírskych myšlienkach* v názvoch ulíc, námestí a štvrtí veľkomesta, v pocitoch osamelosti a spomienok na domov na východnom Slovensku, ale aj ako oživená rozpomienka na tých, ktorí utvárali umeleckého ducha doby, na experimenty, aby obnovovali atmosféru umeleckej avantgardy a moderny v povojnových rokoch v meste nad Seinou (Jean-Paul Sartre, André Breton, Jeffrey Epstein, León Moussinac, Roberto Rossellini, Orson Welles, Jean Cocteau a ďalší). Albert Marenčin povedal o sebe „*Nevedel som, čo je umenie, robil som jednoducho to, čo mi robilo radosť*“, ale k ambícii umelca – v jeho povojnových parížskych rokoch – rozhlasového pracovníka, študenta filmovej akadémie, prekladateľa z francúzštiny, nechýbala skúsenosť, ktorej porozumel – a nielen ako cudzinec – „*keď je človeku dobre, stačí si sám, keď je mu smutno, žiada sa mu ľudí*“¹¹. *Kacírské myšlienky* prinášajú súbor odlišných textov, reagujú na politikum nedávnej prítomnosti, prelínajú sa v nich osobné a literárne motivácie zachytené *V neušedných príbehoch a všedných legendách*, no uzatvára ich *Rozlúčka s minulosťou*. Nezvyčajne široké rozpätie tvorivých záujmov Alberta Marenčina si našlo dostredivé miesto vo filme¹² a v tvorbe pre toto médium: „*Začiatkom päťdesiatych rokov som napísal scenár o vyvraždení a vypálení východoslovenskej dedinky Tokajik ustupujúcimi nemeckými vojskami [...]*“¹³. *Scenár získal hlavnú cenu v literárnej súťaži k výročiu oslobodenia [...], pôvodný scenár ostal natrvalo „vážnym“ scenárom, prerábky ostali prerábkami a moje veľkolepé plány spomienkami*“¹⁴. Roky pôsobenia vo filmovej tvorbe pripravili Albertovi Marenčinovi pripomenutú skúsenosť, ale aj ďalšiu, ktorú zachytil vo svojej rozpomienke *O vzniku literárneho scenára Orestea*: „*Napísať literárny scenár podľa Slobodovej poviedky Orestea, uverejnenej 21. apríla 1967 v literárnom týždenníku Kultúrny život, mi navrhol režisér Štefan Uher krátko potom, čo ma na Kolibe zbavili funkcie vedúceho I. tvorivej skupiny a preradili za radového dramaturga do inej skupiny.*“¹⁵ Jeho rekonštrukcia osobnej pozície pracovníka Slovenskej filmovej tvorby sa neodlišuje od stoviek príbehov ďalších tvorivých pracovníkov slovenskej kultúry na prelome šesťdesiatych a v sedemdesiatych rokoch. V tom však nespočíva ústredná príčina, prečo pripravil na vydanie dokument o spolupráci s Rudolfom Slobodom¹⁶, skôr chcel pre rovesníkov autora oživiť osobnú skúsenosť s minulosťou a praxou v kultúrnom a literárnom živote v minulom storočí a pre nástupcov prináša dokument o invenčnej profesii scenáristu zachytený vo filmovej dráme *O láske a smrti*. Tak ako scenár o tokajickej tragédii, ani scenár inšpirovaný prózou *Orestea* sa nestal filmovou skutočnosťou: „*Po smrti všetkých tých, ktorí sa na jeho príprave nejako zúčastnili – Ruda Slobodu aj Štefana Uhera, Tibora Vichtu aj Moniky Gajdošovej, neostal*

10 MARENČIN, Albert: *Kacírské myšlienky a neušedné príbehy*. Op. cit., s. 115–166.

11 MARENČIN, Albert: Op. cit., časť *Pyrenejský med*, s. 164.

12 Albert Marenčin sa scenáristicky vyrovnával s literárnou predlohou inšpirovanou textami napríklad Jána Kalinčiaka a Petra Karvaša.

13 Tokajická tragédia zaujala aj básnika Pavla Horova.

14 MARENČIN, Albert: *Kacírské myšlienky a neušedné príbehy*. Op. cit., časť *Šibenické zvonky*, s. 128–129.

15 SLOBODA, Rudolf: *Orestea*. Albert Marenčin: *Filmová dráma O láske a smrti*. Op. cit., s. 7.

16 Rudolf Sloboda (1938–1995).

*už vlastne okrem mňa nikto, čo by si naň ešte dnes mohol spomenúť. 28. januára 1999*¹⁷. Marenčinov profesijný príbeh nadaného, všestranne tvorivého umelca a kultúrneho činníka obsiahol a spoločenskými zásahmi, ich dôsledkami naplnil a zaplnil poslednú autorovu kapitolu v dejinách o genéze a premenách slovenskej modernej kultúry a umenia v tých desaťročiach, ku ktorým sa treba navracaa a do prítomnosti vrátiť to, čo hodnotou, alebo pre kultúrnu pamäť zostalo „v trezoroch“. Najskôr tak sa naplní úsilie aj želanie Alberta Marenčina, ktorým naposledy oslovuje nasledovníkov.

Literatúra

MOJŽIŠ, Juraj: *Albert Marenčin – filmár na križovatke času*. Bratislava: Slovenský filmový ústav, 2007.

prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Ul. 17. novembra 1, 080 00 Prešov, Slovensko

viera.zemberova@ff.unipo.sk

17 SLOBODA, Rudolf: *Orestea*. Albert Marenčin: *Filmová dráma O láske a smrti*. Op. cit., s. 11.

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.